

Posztimperiális Eurokrém¹

História és hisztéria

Tizenpár évesen az első igazi sportcipóm egy magas szárú fehér, oldalán három kék függőleges csíkkal felszító Adidas volt. És itt máris meg kell állnom, mert ezzel az első mondattal döntenem kellett, hogy mit írjak, *sportcipőt* vagy *patikát*. Ugyanis Magyarországon, ahol jelenleg élek, a patika szóhoz a „gyógyszertár” jelentést társítják, s hülyének néznének, ha egy sportcipőboltban gyógyszerterárat akarnék vásárolni. A Vajdaságban viszont a magyarok a szerbektől átvették a *patika* szót, a *sportcipő* pedig választékosságra utal, rosszabb esetben sznobságra, amennyiben valaki ezzel akarja bizonyítani magyarságát, anélkül, hogy tisztában lenne a kulturális hagyományával. Európa megosztottsága nemcsak a különféle nemzetek között érzékelhető, hanem egy nemzetben belül is, attól függően, melyik régióról van szó.

Amikor az első mondatban *sportcipőt* írtam, akkor egy olyan ideális olvasót képzeltem el, aki nem akad le a *patika* szón. Ezzel azonban elrejtettem a származásom vajdasági részét, identitásomat csak félig mutattam fel. Felmerül a kérdés, mennyire őszinte akkor ez a mondat, ha valamit eltitkol. Ezért szorultam magyarázkodásra. Persze, kérdés, hogy lehetséges-e magyarról magyarra fordítani, amikor a fordítás során nemcsak szavakat, hanem kultúrát is tolmácsolunk. Az újdéki Végel Lászlónak több kiváló esszéje járja körül ezt a paradoxont, a kisebbségi tapasztalatot a *kentaur* metaforával határozza meg, az egyszerre több kultúrában való létezés értelmében. Amennyiben a *patika* szót magyarra próbálnám lefordítani, akkor érthe-

tővé kell tennem azt is az olvasóm számára, hogy milyen a magyar és a szerb kultúra kapcsolata, története, sokszínűsége és traumája. Az utóbbi a legnehezebb, mert a trauma tapasztalata egyben a nyelv hiányosságával való szembesülés is, a traumából mindig marad valami elmondhatatlan, artikulálhatatlan, elbeszélhetetlen. A *patika* szó kapcsán azt is látjuk, hogy a trauma nemcsak a különböző nemzetek találkozási pontjai esetében érvényes, hanem egy nemzetben belül is zavart kelt a hétköznapi kommunikációban. A Vajdaságban élő szerbek mit sem tudnak a velük együtt élő magyarok nyelvi traumájáról. A két kultúra között a kilencvenes évektől kezdődően elmélyültek az árkok: a *testvériség-egység* „felülről irányított multikulturalizmusát” (Losoncz Alpár) felváltotta a nemzeti kizárólagosság eszméje és gyakorlata. Természetesen, a két kultúra között nem szűntek meg a kapcsolatformák, de miután már többé nem kötelező ismerni egymást, kevesebb az erőfeszítés is a másik (meg)értésének irányában. Magyarországon pedig csak kevesen tudnak ezekről a feszültségekről, mintha ez nem lenne a magyar kultúra történetének része.

A magyarok számára a történelmi Magyarország szétzúzását jelképező „Trianon” név elsősorban a pártpolitikai uszítás eszköze lett a közéletben, esetleg a nemzeti trauma tagadásának lélektani manifesztációja. A pártpolitika azonban ritkán törődik a szavazóik tényleges problémáival. A szerbek számára a Trianon nem trauma, hanem az Osztrák–Magyar Monarchia alóli felszabadulás jelképe lett. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a szerbeknek kötelező volt a német mellett magyarul is tudni, ez megváltozott az első

világháború után. Ma a vajdasági magyarság számára egzisztenciális kérdés a szerb nyelvtudás, ennek ellenére nem mindenki akarja ezt tudomásul venni. A két értelmezés között nincs átjárás. A két nemzet paranoiája között nincs oldódás. A szerb politika az EU nyomására, tehát gazdasági érdekből nemrég hivatalosan is elismerte, hogy a Vajdaságban a második világháború vége előtt, 1944–1945 között a partizánok bosszút álltak a kollaboránsnak tartott svábokon, magyarokon. Ám ez továbbra sem képezi az oktatás tárgyát, ezáltal gyakorlatilag érvényben maradt a hallgatás a névtelen tömegsírok kapcsán. Nem csoda, hogy pl. Csurogon rendszerint megrongálják a kivégzett magyarok számára felállított emlékhelyeket. Ez nem általános szerb magatartás, hanem azokat a szélsőségeket tükrözi, akik csak a magyarok által elkövetett atrocitásokról, gyilkosságokról vesznek tudomást, a túlméretezett partizán bosszúról azonban hallgatnak, ahogyan arról is, hogy a horthysta magyar hadsereg nem pusztán a szerbeket, hanem a zsidókat, a cigányokat és a kommunista magyarokat is pusztította. Az átlag szerb állampolgár nem tud arról, hogy mi zajlott a Vajdaságban, emiatt, ha felmerülnek, a magyar sérelmeket egyértelműen nacionalizmusnak bélyegzi. Hasonlóan az átlag magyar állampolgárnak ugyan van némi tudása arról, hogy Magyarország a második világháborúban a fasiszta hatalmak oldalán harcolt, ám arról keveset vagy semmit sem tud, hogy például mit jelentenek az újjvidéki „hideg napok”, függetlenül attól, hogy a magyar történészek alaposan feldolgozták az eseményeket. Magyarul két regény is született nemrég a vajdasági véres eseményekről, melyek figyelembe veszik mind a magyar, mind a szerb nézőpontot: Balázs Attila: *Kinek Észak, kinek Dél* (2008), illetve Végel László: *Neoplanta, avagy az ígéret földje* (2014) című műve.

A torzított történelemfelfogásról azonban nem az átlagpolgár tehet elsősorban, mivel a történelemképzetét felülről határozták meg. Ez a felülről uralt történelemdiskurzus a foucault-i archívum helyett az egyetlen történelmi koncepciót tartja igaznak. Az empátia kialakulását az ismerethiány csorbítja. Nietzsche arra figyelmeztetett, hogy: „A jelenkori nagy háborúk a történelem tanulmányozásának következményei.”²² A szerb politikában ennek alapja a népirtás tényéről hallgató rossz lelkiismeret, illetve a magyar nemzetállami revizionizmustól való félelem, ami a szerb nemzetállam biztonságpolitikáját tartja érvényben. Ugyanígy korántsem mellékes, hogy milyen nemzeti konstrukciót, milyen nemzeti politikát szorgalmaz az aktuális magyarországi kormány. A térség megbékélésére nézve a nemzeti trauma tagadásánál, gazdasági érdekeknek való totális alárendelésénél csak az irreális és ostoba, mitomániás és sovíniszta revizionista politika a rosszabb, mert relativizálja, vagy ami még ocsmányabb, háborús szükségletnek tartja a magyar hadsereg

bűncselekményeit. És éppen ez zajlik jelenleg a magyarországi politikában, erre a legjobb példa a Budapesti Szabadság téri Horthy-mellszobor, illetve a 2014-ben botrányos körülmények között felállított „A német megszállás áldozatainak emlékműve”, mely a második világháborús magyar szerepet kiközmetikázza, s Magyarországot a háború áldozatának állítja be. Az elbeszéletlen történetek, traumák megmérgezik a hétköznapokat, a mozdulatainkat, a mássikkal és a saját magunkkal kapcsolatos reflexeinket. Hiába tagadjuk őket, a tömegsírokba, a Dunába, Tiszába lött holtak szelleme addig szomjazza az élők vérért, hogy általuk elmondhassák a velük megégett tragédiákat, míg egyszer s mindenkorra megfelelő helyre, a saját sírjukba nem temetjük őket. A bűncselekmények beismerése nélkül nem történhet meg a megbocsátás, ami a kiegyezés és a békés együttélés feltétele. Ez azonban nem pusztán a régióra, hanem egész Európára érvényes feltétel.

A Trianon-diskurzus és a kölcsönös bűncselekmények aktuálpolitikai felidézésében nem jelenik meg az empátia. Így néz ki tehát a Kelet-Közép- vagy Közép-Kelet-Európa (lám, még egy vitákat kavarázó elnevezési bizonytalanság) történetének egyik rétege. A megértést nem egymástól, hanem Nyugat-Európától várjuk el, s mivel ezt nem kapjuk meg, Mészöly Miklós szavával: durcáskodunk.³ Ez a sérelemdiskurzus talán a kelet-közép-európai identitás egyik alapvető közhelye. Nyugat-Európa viszont nem Superman, aki megoldja helyettünk a problémáinkat. Nincs más hátra, mint egymás felé fordulni. Íme a másik közhely. Ez viszont félelmet kelt, nemzet- és országhatár féltést, függetlenül attól, hogy egy-egy ország tagja vagy sem az Európai Uniónak (vö. Szlovákia esetével, ahol a kisebbségekkel, s különösen a magyarsággal szembeni paranoiából a nacionalista politikai elit nem engedélyezi a kettős állampolgárságot, s megfosztja a szlovák állampolgárságtól azt, aki egy másikat is igényel. Paradox módon ez nemcsak a kisebbségeket, hanem a szlovák nemzetiségű állampolgárokat is károsan érinti). Az egyik nevezetes „eurológus”, Czesław Miłosz szerint: „Aligha érthető a kívülállók számára, milyen méreteket ölt a nemzetiségek közötti gyűlölködésből adódó feszültség Kelet-Európában. Minél később jelent meg valahol a nacionalizmus, annál vehemensebben próbált kapcsolódni a félig-meddig legendás időkhez.”⁴ Hasonlóan értetlenkedéssel bámulta Nyugat-Európa a jugoszláv tragédiát. Abszurd módon az egymással harcoló testvéreink éppen a Nyugattól várták el a nemzetállamaik elismerését. Ugyanakkor Nyugat-Európa csak akkor méltányol bármit is, ha anyagi érdeke fűzi hozzá. Miłosz például a következőt állítja a kommunizmus bukása utáni lengyel perspektívából: „A nyugati kormányok áldozatkészsége általában akkor nyilvánult meg, amikor az őket fenyege-

tő veszélyt az ilyen vagy amolyan lakosság véráldozata árán lehetett elhárítani, de békeidőben annál ritkábban. Az orosz forradalom ellen harcoló Lengyelország hadifelszerelést kapott, de később nagy nehézségekbe ütközött, hogy hitelekhez jusson. [...] Az ipari létesítmények az idegen tőke kezében voltak, amely – kihasználva az olcsó munkaerőt – csak a leggyorsabban elérhető haszonnal törődött.”⁵

Nyugat-Európától azt várjuk el, hogy értse meg és anyagi juttatásokkal méltányolja azt, hogy mi nem vagyunk hajlandóak megérteni és méltányolni egymást. Vígán elmantrázzuk a globalista multikulturalista imát, csak ne kelljen a szomszédainkkal egy padsorban ülnünk. Kölcsönös utálat – a nemzeti identitás egyik alapkőve lett. Ugyanakkor nem éppen ez az a sztereotípiá, mellyel hadakozik Kelet-Európa? Amikor Nyugat-Európa barbársággal vádolja, akkor máris beindul a tiltakozás. Ráadásul egy olyan Nyugat-Európától várjuk el a nemzeti büszkeségünk, sérelmeink balzsamozását, mely maga sem mentes ezektől. Kertész Imre a *Valaki más* című naplószerű könyvében ír pl. arról, hogy az európai mentalitásnak a kultúra mellett a másik alapeleme a gyűlölet, mely az osztrákokban, franciákban, németekben ugyanúgy megvan, mint a magyarokban és más nemzetekben. A szlovén Aleš Debeljak is szól erről a kitűnő és beszédes című, *Európa európaiak nélkül (Evropa brez evropejcev)* című könyvében, amikor az ausztriai, illetve a trieszti szlovénok kisebbségi problémáiról ír. Közben nem felejt el azt sem, hogy a szlovénok hogyan bánnak a kisebbségekkel a saját államukban, vagyis nem cicomázza ki a saját nemzetét a többivel szemben.

A nemzetállamokat létrehozó nacionalizmus ideális esetben átmeneti állapot, amennyiben megreked, daganattá válik, és sovinizmussá torzulva elburjánzik a nemzet testén, hogy a betolakodó ellenség után magát is elpusztítsa. William Blake az egyik próféciapoémájában, az 1794-ben keletkezett *Európa: jövendölés*ben úgy mutatja meg Európát, hogy ott a „Te nem fogsz” feliratot vésték az ajtókra, és a „Félelem” áll a kéményeken, amelyekhez hozzá vannak láncolva a városi és a falusi lakosok:

„Every house a den, every man bound: the shadows
are fill'd
With spectres, and the windows wove over with curses
of iron:
Over the doors 'Thou shall not', and over the chimneys
'Fear' written:
With bands of iron round their necks fasten'd into walls
The citizens, in leaden gyves the inhabitants of suburbs
Walk heavy; soft and bent are the bones of villagers.”⁶

[„Kísértetekkel telve, vas átkok minden ablakon;
Kapukra írják, hogy: „Tilos”; kéményre: „Félelem”;
Falból kinyúló vas nyakörv feszül a polgárokon,

Ólom-béklyóban vánszorog a külváros lakója,
Meglágyult görbe-csontú mind a falusi paraszt.”⁷]

Weöres Sándor a magyar változatban „Tilos”-ként fordítja a „Thou shall not” parancsát. Ez közvetlenebbül utal a törvényre, ám nem változtat azon a verses gondolaton, hogy a tulajdonhoz való görcsös ragaszkodás paranoid állapotot szül, legyen ez a tulajdon saját ház, a biztonságpolitikájába mereven kapaszkodó (nemzet) állam, de akár az önmagát negációkon keresztül meghatározó, a gazdasági határait törvényekkel és bürokráciával védő Európa-erőd. Blake látomásában ez okozza Európa vesztét, háborús katasztrófáját. És ennek elkerülésére egyezett ki a két örök ellenfél, a francia és a német nemzet. Látszólag ez lett az EU kanti értelemben vett „örök békéjének” egyik alapkőve.

Nemcsak a nemzetállamok túlzott önféltése okoz problémát, ugyanígy szimptomatikus a nemzet tagadása is. A nemzet tagadásának ideológiája a kommunista internacionalizmusba torkollhat, vagy az ugyancsak internacionalis, ám a szociális érzékenység hiányában gátlástalan globalista politika eszmerendszerébe, és ugyanúgy kritikátlan fanatizmus jellemezheti, mint a nacionalizmust (a kapitalizmusról mint vallásról többek között Walter Benjamin írt egy töredékben maradt gondolatmenetet). Debeljak megállapítása szerint: „Az idegen munkások megítélése, amit a kiváltságos idegengyűlölők megengednek maguknak, miközben életük a lenézett külföldieknek köszönhetően válik kényelmesebbé, az európai képmutatás új formája választási győzelmet hoz ma és (attól tartok) a jövőben is. Annál inkább szem előtt kell ezt tartanunk, mert a baloldali és a középpártok bizonytalanul vagy idegesen reagálnak a megváltozott körülményekre. Általában füttyülnek a nemzeti identitásra, vagy búcsút intenek neki, mint valami ódivatú romantikus szeszélynek. A kiürített terepen a jobboldali pártok így tesznek szert új szavazatokra. Másrészt a liberálisoknak, a mérsékelt jobboldalnak és a baloldalnak sikerült közös ellenségképet alkotnia a szélsőjobbról. Ez azonban csak kendőzi a balsejtelmet, hogy a fő politikai áramlatnak nincs programja, mely többet is tartalmazna a Kelet-Európa »új demokráciái« – a francia diplomaták kedvenc szavajárásával *les petites pays de merde* – támogatásáról zengett szóvirágoknál.”⁸ Ugyanakkor Debeljak a „nemzet” kapcsán nem a hamis nemzeti múlt képzetéhez való visszatérést szorgalmazza, hanem Habermas „alkotmányos hazafiság” eszméjéből kiindulva a nacionalizmus helyett a „hazaszeretet” fogalmát javasolja. A nemzet fogalma koronként változott az aktuális (politikai) ideológiának megfelelően, ezért akárcsak a test, a nyelv, vagyis a káosszal szembeni forma nem örök és változatlan kategória, hanem átmeneti. Ebből kiindulva az Európaforma sem változatlan konstrukció. Ám ez koránt-

sem jelenti azt, hogy jelentéktelen az identitásformálás szempontjából. Hamvas Béla az európai nemzetfogalom kapcsán találóan fogalmaz: „Mert a nemzeti érzés kapcsolatot tud teremteni a többi nemzettel; azáltal, hogy önmagához hű, a többi hűségét is elismeri. Ez a harmonikus emberiség-érzés első feltétele.”⁹ Mindez az európai gondolkodás alapjához vezet minket, a római joghoz, miszerint a köztársaság ideális polgára az, aki etnikai származásától függetlenül egyetemes tudattal rendelkezik.

Európa töketlensége vagy tőkéje?

Távol áll tőlem, hogy a kapitalizmussal szemben populista „tőkét” kovácsoljak a politikai zsidvására. A kiváló magyar gondolkodó, Bibó István a kapitalizmust, vagyis a szabad piacgazdaságot nem az elvtelen kizsákmányolás formájában, hanem az ésszerű, a szociális egyensúlyt, a szabadságin intézményeket figyelembe vevő formájában gondolja elfogadhatónak: „Ugyanígy a kapitalista, mikor már a kapitalista fejlődés kiszélesedése folytán nem a kapitalista magában a gazdaság szervezője, hanem ennél sokkal szélesebb embercsoport, amely a tulajdonban nem részesül, akkor egyszerre elősdivé válik, aki a munkások zsírjából él.”¹⁰ Bibó természetesen utópisztikus társadalmat vetít ki mintának, nem ennek a bírálata az érdekes, hanem az, hogy az európai gondolkodás szempontjából fenntart egy eszményt, ami felé haladni érdemes. Éppen ezért Bibó Európa-kritikája nem válik parttalan szkepticizmussá. És ez akkor is fontos eszmény, ha jelenleg azt látjuk (pl. a jugoszláv polgárháború, vagy újabban az ukrán–orosz konfliktus kapcsán), Európa továbbra is megosztott, nincs közös kulturális identitás, a gazdasági szempontok a legfontosabbak, s ezért hol az amerikai, hol az orosz érdekelttség érvényesül a kontinensen. Európa számára nem az a legfontosabb, hogy Amerikával vagy Oroszországgal szemben határozza meg magát, hanem, hogy egyensúlyba kerüljön a két nagyhatalommal. Winston Churchill a második világháború után, 1946-ban a zürichi egyetemen tartott beszédében az európai megbékélést szorgalmazta, a kiegyezést és az egyensúlyt tartván szem előtt. Ez azonban nemcsak Európán belül, hanem a nagyhatalmakkal szemben is járható útnak bizonyul. Egyelőre azonban a belső béke sincs meg. Ezt a folyamatot semmiféle bezárkózás nem segíti, a fennsőbbrendű Európa-tudat ugyanolyan nevetséges, mint a kizárólagos nemzetállamban való ná(r)ci(sztikus) poshadás. Hitler is egységes Európáról ábrándozott (akárcsak Napóleon), csupán faji értelemben képzelte el a közjót – a németek számára. A csöcseléket hamar felhevíti az ilyen bárgyú leegyszerűsítés, makacsul nem akarja tudomásul venni, hogy a nemzeti nyalóka édes ugyan, ám olva-

dékony és ragacos. Ugyanakkor nem árt észben tartani, hogy az európai nemzetek egymás és a nagyhatalmak közti egyensúlyra való törekvése utópia, ám a víziója nélkül Európa értelmét vesztené. Ez vajon azt jelenti, hogy az egyesült Európa eszméje egy felfújtt lufihoz hasonlít, amely hamar kipukkan? Csak akkor, ha nem a folytonos változásban képzeljük el az európai identitást, ha kizárjuk belőle a konstruktív kritika lehetőségét, szerepét. Emiatt pontosabb a vízió fogalma az illúziónál az Európa-bírálat esetében. Jól tükrözi ezt a 2014-ben Berlinben elindított *Secession Europe* nevű kezdeményezés, mely afféle virtuális parlamentet működtet, s éppen a kritikának ad nagy szerepet az európai alkotmány jövőbeni megformálása érdekében (www.seua.org/secession). A kritika ilyen értelemben nemcsak rombolást jelent, hanem a jövő megalapozója is. Amennyiben lemondunk a kritika lehetőségéről, akkor csak dogmák maradnak. Cioran éles meglátása szerint: „Európa varázsa az eredetiség kritikus szellemében rejlett, harcos, támadó kételkedésében; e kételkedés ideje lejárt. A kételyeitől megfosztott értelmiségi így a dogmával kárpótolja önmagát.”¹¹ Azzal a kitételrel, hogy ez a jövő nem a tökéletes Európa megszületését szavatolja, hanem Európát *work in progress* formájában képzelet el. Az európai értékekért kiálló angol Killing Joke nevű zenekar *European Super State* dalszövegét dúdolva: „I’m in an European Super State / Every Citizen required to debate”.

A fordításnak kulcsfontosságú a szerepe ebben a konstruktív vitában. Mert miután nincs közös európai nyelv, az Európa-diskurzus folyamatos fordításnak van kiszolgáltatva. Vajon ez azt jelenti, hogy az európaiak sohasem fogják tökéletesen megérteni egymást? Ennek a közhelynek a megválaszolása helyett gyümölcsözőbb talán kihangsúlyozni, hogy az Európa-diskurzus folyamatos önreflexió lehetőségét nyújtja. Ám miként Wittgenstein egyik írásában felveti, hogy a szem képtelen látni önmagát, úgy ez az önreflexió sem tekinthető teljesnek, emiatt szorul a másik folytonos figyelmére. Ez a fordításra is érvényes: miután nincs tökéletes fordítás, inspiratív lehet a belőle fakadó elkülönböztetés nyomán követése, a félreértések megvilágítása lehetőleg nem újabb félreértésekkel. Nem árt észben tartani azt sem, hogy a fordítás nemcsak hidat ver két beszélő, két kultúra között, hanem sokszor konfliktusokat is generál. Az angol nyelv univerzalizmusa nem küszöböli ki ezt a problémát, mert az anyanyelvi szinten beszélőket leszámítva minden európai az euro-englishre fordít az egymással való kommunikáció során. Ám a fordítás nemcsak a meg nem értés traumájának nyelvi szimptomája, hanem feloldhatja azt a frusztrációt, hogy a saját nemzeti nyelvünket, nemzetállamunkat gondoljuk mindenhatónak.

Ahhoz, hogy egymást megértsük, többre van szükség, mint nyelvre, többre, mint nemzetállamra. Ez

a többlet pedig a közös kulturális eszmény, a kölcsönös empátián, szolidaritáson alapuló Európa eszménye, nélküle az európai államok csak a nagyhatalmak zsoldosai lehetnek. A gazdasági érdekeket ennek a vízióknak kell alárendelni, és nem fordítva: a víziót, vagyis Európát a piac hatalmi harcainak. Ezt a folyamatot a jelenkori gazdasági válság, rosszabb esetben (világ) háború, megakaszthatja, ám a víziót nem törölheti el. Európában bezárkózott nemzetállamhoz ragaszkodni permanens paranoiát eredményez. Viszont annak sincs értelme, hogy holnaptól kezdve mindent elveszünk, ami a nemzetállam örökségét képezi. A nemzetállamok teljes feladásával a régiók kerülnek előtérbe, ám a régiók különböző gazdasági és kulturális feltételekkel rendelkeznek. Emiatt a nemzetállamok megszüntetése után az osztálykülönbségek nem szűnnek meg a régiók között. Így előbb-utóbb a régiók is arra a szintre jutnának, mint a nemzetállamok: a külső fenyegetéstől, a régió adottságainak hígításától tartva bezárkóznának, s a jelenlegi nemzetállamok helyett a régiók versenyeznének, harcolnának egymással. Ha csak nem egy szolidaritáson, empátián alapuló, egységes szociális politika határozza meg Európa minden régióját és kultúráját. Szép, utópisztikus cél, mely, akár csak a többi eszme, kihagyja a rendszerből az embert a maga ellentmondásaival, esetlegességével. Mondjunk le az egyesült európai eszméről is? Ebben az esetben nem fognánk fel annak a fontosságát, hogy a nemzeteket egyesítő „proiectum Európa” a folyamaton alapul, az egymásra való hangolódás lassú, akár több évszázados munkáján. Európát, a műfordítás értelmében is, áthatja a többszólamú rombolás és alkotás szintézis nélküli dialektikája. Európa: az orgazmus elhatalasztása, a sóvár *jouissance* (Lacan), a kielégületlenség Kánaánja? Ám vajon nem ez szavatolja egyben a dinamizmusát is? Ez a dinamizmus parttalaná válhat, amennyiben a korlátlan, gátlástalan tőke uralja Európát, vagyis ha megfedkeznek arról a szellemi alapról, amelyet a kultúrája számára Krisztus archetípusa biztosít. Ugyanis politikai értelemben ebben az ösképen, szimbólumban gyökerezik a szociális érzékenység, illetve a felvilágosodás kori toleranciaelmélet is. Krisztus nem volt keresztény, és az archetípus szempontjából nem is az a legfontosabb, hogy nazarénus vagy más vallású volt-e. És az sem számít, hogy katolikus vagy pravoszláv rítusok alapján értelmezzük-e Krisztus szimbolikáját. A krisztusi archetípus az embert meghaladó, s ilyen értelemben poszthumán univerzális ember ösképe¹², ami egyben az „európai népek családjának” (Churchill) az ősmintája. Ugyanakkor a krisztusi archetípus nem pusztán politikai tényező, hanem elsősorban az egyént szólítja meg, hogy bűnbakképzés nélkül vizsgálja felül önmagát. Ebben a mozzanatban pedig fontos a kritika szelleme, ami a görög szóból kiindulva ítéletet is jelent. Ezért radi-

kális ez az evangéliumi gondolat: „És a mint akarjátok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is akképen cselekedjétek azokkal. Mert ha csak azokat szeretik, a kik titeket szeretnek, mi jutalmatok van? Hiszen a bűnösök is szeretik azokat, a kik őket szeretik.” (Lukács 6, 31–32.)¹³ Ezen alapul a másikhoz való viszony, s tágabban, politikailag, a másik nemzethez, a másik nemhez (a homoszexualitáshoz is, Krisztus sehol sem ítéli el az evangéliumokban, míg bizonyos egyházak igen), a másik valláshoz, vagyis a másik európaihoz való viszony. Slavoj Žižek ezt így értelmezi: „a keresztény »lekapcsolódás« nem belső, kontemplatív alapállás, hanem a szeretet aktív *munkája*, mely szükségképpen egy alternatív közösség létrehozásához vezet. Sőt, szemben azzal, ahogyan a fasizmus karneváli módon, a fennálló rend törvényeinek inherens megszegésével »lekapcsolódik« az intézményesült szimbolikus szabályokról, a *valódi keresztény eloldódás nem annyira az explicit törvényeket, mint inkább az azok mélyén megbúvó kísérteties, obszcén mását helyezi hatályon kívül.*”¹⁴ Innen nézve a keresztény szeretet munkáján alapuló Európa a krisztusi archetípusra rezonáló egyének alternatív közösségeként tételeződik.

Amennyiben erről a vízióról, archetípusról lemondunk, akkor Európa a tőke rabszolgájává válik. A szabadságeszmény pedig kizárólag a tőke szabadságát fogja jelenteni, amely az európai népek számára a féktelen kapitalizmust kiszolgáló rabszolgamorált írja elő. Ezért a kommunizmusnak álcázott rendszerek bűncselekményei ellenére semmiképpen sem mondjunk le Marx és Engels tőkebírálatáról, mivel igen precízen kifejtették a tőkés kizsákmányolás logikáját. A kommunizmus és a marxizmus diktatórikus formái a kelet-európaiakban undort keltettek mindaz iránt, ami Marxszal kapcsolatos, így a rendszerváltások után sajnos a kapitalizmus kritikája nélkül rohantak a megváltónak hitt kapitalizmus ölébe. Ám az életszínvonal, a szabadság fokozatainak növelése csupán a gazdasági és a politikai elitek számára vált elérhetővé. Például Magyarországon a rendszerváltás után huszonöt évvel sem zárkóztak fel a bérek az európai normához, nem is csoda, hogy – mint a többi kelet-európai állam esetében – megállíthatatlannak tűnik a kivándorlás a gazdagabb európai országokba.

Ennek ellenére távol áll tőlem, hogy a globalizációval szemben a magát kereszténynek álcázó nemzetállamba való burkolózás szócsöve legyenek. A globalizáció fogalmát a krisztusi egyetemesség archetípusával érdemes kiegészíteni. Földényi F. László a következő javasolja: „A globalizációból nem lehet visszalépni, kihátrálni; kizárólag előre menekülni lehet belőle. Európa szellemi hagyománya, történelme, két és fél évezredes kultúrája – egyik sem semmisült meg. Inkább olyan benyomást keltenek, mintha jó ideje mélyhűtőbe helyezték volna őket. Ebből a hibernált állapotból

kell kiszabadítani őket ahhoz, hogy az Európai Unió ne csak gazdasági, jogi és politikai egységet jelentsen, hanem Európa magára találását is lehetővé tegye. Ehhez pedig Európa mindkét felére szükség van. Végül is a nyugat olyan égtáj, amelyről értelmesebben csak akkor lehet szólni, ha tudatosítjuk a kelet meglétét, és fordítva. Az egyesülés nem egy félen múlik.¹⁵

Adios Adidas

Amikor megkaptam szüleimtől a magas szárú fehér Adidas „bocskoromat”, akkor az utcában úgy éreztem, magasabb rendű vagyok azokhoz képest, akiknek valami hazai, olcsóbb márkájú cipője volt. Az Adidas számomra Nyugat-Németországot jelentette, a virágzó gazdaság, a jóléti társadalom, a szabadság honát. Adidast húztam a lábamra, mert úgy éreztem, ezzel több vagyok, nemcsak vajdasági, nemcsak balkáni, hanem európai. És önző módon semmiféle együttérzést nem tápláltam magamban a szegényebbek iránt. Az utcában és az iskolában többen is megkérdezték, hol vettem a patikát, irigykedtek rá. Nem is volt kérdés, amikor kocsival elindultunk meglátogatni a svájci rokonaimat, hogy milyen cipőt húzok fel. Amikor átléptük az osztrák határt, kiszálltunk az első duty free shopban, ahol olcsóbban lehetett vásárolni, én büszkén feszítettem az Adidasomban, tudván, hogy így senki sem fogja azt hinni, hogy balkáni, jugó, vajdasági, magyar vagy szerb vagyok. Európai – erre a címre vágytam mindig is. Az általános iskolában tanult német nyelvnek köszönhetően magabiztosan szólaltam meg a boltban. Azonban amikor az eladónő osztrák németül válaszolt, egy muksot sem fogtam fel. Az Adidas nem mentett meg, szégyenkezve gondoltam arra, hogy na tessék, nem tekintenek európainak, én is egy büdös balkáni söpredék vagyok az osztrák boltosnő szemében. Az eladónő látva a zavaromat lassabban ejtette ki a szavakat, hátha így megértem őket. A kisebbségi érzésem viszont nem múlt el. Később azt is tudomásul vettem, hogy a nyugat-európai rokonaim és ismerőseik számára az Adidasom semmit sem jelentett abból, amit én társtársaimhoz. Ekkor döböntem rá, hogy Európa számomra valami elérhetetlen vágyat, a Nyugat-Európához, annak életszínvonalához, kultúrájához való tartozást jelentette. Ez pedig azt vonta maga után, hogy az azóta szétesett Jugoszláviát, Magyarországot, és más Keletre húzó országokat nem-Európaként határozta meg. Vagyis egy olyan világgként, amihez nem akartam tartozni, mert elmaradottnak, szegénynek, beszűkültnak hittem, egy olyan világnak, ahonnan el akartam menekülni. Hirtelen úgy éreztem, elvesztettem a talajt a lábam alól. Ezt az érzést Végel definiálta számomra a legjobban a *Nach Berlin...* című

esszéjében: „*Elvesztetted otthonod, mert a peremvidéken az igazi Európára vágytál, elvesztetted Európát, mert az nem ismeri saját peremvidékét.*” Ez talán az egyik közös közép-európai tapasztalat. A másik pedig az a szükséglet, hogy bűnbakot találjunk a saját nyomorúságunkra. A bűnbak pedig mindig az idegen. Legtöbbször ez a zsidó, a cigány, de bárki, aki nem a saját nemzetállam részét képezi. Gyakran szembesültem azzal a paradoxonnal, hogy a kelet-közép-európaiak nyugatibbak akarnak lenni a Nyugatnál. Valójában ez mutatkozott meg nálam is, amikor a német márkájú Adidast viseltem, azzal a részletkérdéssel pedig, hogy a cipőt már rég nem Németországban, hanem olcsóbb országokban, Kínában gyártották, nem foglalkoztam. Európaiabb akartam lenni az európaiaknál – ez volt az én provincializmusom, mert közben tagadtam a saját gyökereimet. Nyugat-Európa provincializmusa pedig az öntelt gög, hogy úgy kéri számon a peremvidéki európaiak nemzeti ábrándjainak feladását, hogy közben egy percig sem mond le a sajátjairól. El tudjuk azt képzelni, hogy valamelyik nyugat-európai ország a közös európai eszme érdekében lemond egy négyzetméternyi területéről is akár a másik ország javára? Radomir Konstantinović kíméletlen pontossággal tárja fel, hogy többek között ez jellemzi a centrumban és a vidéken, a városban és a faluban egyaránt diadalmaskodó porfészek filozófiáját:

„Mogući stav palančanina je stav odobravanja ili pobune, stav svesnog konzervativizma, koji se zasniva na kritici »sveta«, na osećanju sopstvene prvorodnosti (svet je bio kao što sam ja sada, ja sam dakle prošlost sveta, njegova živa istorija; ja sam tamo gde je nekad bio svet, ja sam ostao, svet se otpadio od prvašnje svoje sudbine, on se odrodio; svet je dakle, odrod a ne ja), ili stav očajanja koje sanja uključenje u svet, negacijom palanke. Duh palanački u oba vida se javlja i u oba vida trijumfuje.”¹⁶

[„A vidéki ember lehetséges állásfoglalása a jóváhagyás vagy a lázadás; a tudatos konzervativizmus, mely a »nagyvilág« kritikáján és saját elsőszülöttségének érzésén alapszik (a világ olyan volt, mint most én, én tehát a világ múltja, eleven történelme vagyok; én ott vagyok, ahol a világ volt valaha, én megmaradtam, míg a világ odahagyta az eredendően rámért sorsot, elfajzott; a világ tehát a korcs, nem pedig én), avagy a kétségbeesés, mely megtagadja a vidéket, és a világba való bekapcsolódásról álmodik. A provinciális szellem mindkét módon megnyilvánul, és így is, úgy is diadalmaskodik.”¹⁷]

Az Adidas patikám illúziója arra volt jó, hogy elfedje a provincializmusomat. A világhoz akartam kapcsolódni, a porfészek tagadásával. A jugoszláv háború idején hasonló tudathasadt állapot jellemezte Szerbiát (akkor még a maradék Jugoszláviát): a többség által képviselt politikában divattá vált a szerb kultúrában a 18. század óta fellángoló Európa-gyűlölet, az Euró-

pával szembeni identitáskonstrukció, a pravoszláv cári birodalomhoz, a bizáncias Oroszországhoz való vonzódás. Ugyanakkor a szerbiai lakosság nem mondott le azokról a motívumokról, termékekről, amelyek az Európához, a Nyugathoz való kapcsolódást jelentették: az embargók ellenére szaporodtak a mobiltelefonok, a márkás ruhák helyi hamisítványai stb. Mindez persze jugoszláv örökség volt, mely a többi szovjet érdekeltségű kelet-európai államhoz képest hamarabb nyitott kaput a nyugati kapitalizmusnak. Ám tévedés azt hinni, hogy a kapitalizmus vetett véget Jugoszláviának, az pusztán hasznot húzott belőle, miután a háborútól legyengült országokban olcsóbb munkaerőhöz jutott.

Tito halála után a horvát és a szerb politikai vezetők fokozatosan, majd egymással versenyezve elevenítették fel a mitomániás nemzeti ideológiákat. Nem kellett különösebb „felforgatás” kívülről, Nyugatról vagy Oroszországból, hogy a legjobb szomszédok egymás torkának essenek, bebetonozván a saját politikai elitjüket a hatalmi székekbe. Az egymással szemben kijátszott, „téves csatátér”-en (vö. Domonkos István: *Kormányelőrésben*) elvérző nemzetek harcáról a jelenlegi válságban kiderült: a vágyott szabadságot a demokratikusan megszavazott politikai maffia verte bilincsbe, amely mindent megtett azért, hogy bűnbakot gyártson a másik nemzetből. Ám ezzel a korrupcióval már sokkal nehezebb lesz leszámolni, mert egyelőre viselni kell az óriási tévedés következményeit. És nem árt tudomásul venni: minden szembesülést a saját bűncselekményekkel ugyanaz a politikai mentalitás fékezi, amely a háborúkat is gátlástalanul kirobantotta. Sokkal könnyebb a másik nemzetet, a Nyugatot, Amerikát, a kapitalizmust, Oroszországot hibáztatni, mint a saját rossz lelkiismerettel szembenézni, ugyanis az kényelmetlen, szorongást kelt. És tegyük hozzá, Srebrenica kapcsán Európának sem tiszta a lelkiismerete, miután szeme láttára követték el a szerb csapatok a második világháború után a legszörnyűbb népirtást Európában. (És ugyanez állítható a holokauszt kapcsán is: a háború alatt a szövetséges bombázók nem pusztították el azokat a vasútvonalakat, amelyeken zsidókat, cigányokat, homoszexuálisokat és kommunistákat szállítottak a náci lágerekbe.)

A délkelet-európai térség, illetve egész Európa problémáit nem fogja megmenteni sem az Adidas, sem Mickey egér, sem a barbarógénusz, sem az euró. Egyedül Európa szellemi hagyománya képes talpra állítani a magába roskadt kontinenst. Jelenleg azonban Európa sem képviseli ezt a tradíciót, sokkal inkább egy korrupt metafizikai büntető és jutalmazó intézményre hasonlít. Ez pedig azt a veszélyt is hordozza, hogy Európa a válságos időszakban a provincializmusának legsötétebb bugyrába süppedjen bele. Ezért Európa peremvidéke lakosainak kétszeres illúzióval kell szembenézniük. A horvát filozófus, Žarko Paić szerint:

„Tko se autistički sklanja u vlastiti oklop od napuhanoga tradicionalizma, nužno stvara frustraciju u agresiju mediokriteta. Ali, tko snobovski oponaša već odavno nevjerođostojni put tzv. Europe i njezine kulture, osjeća se poput pokorne posluge u zabačenom provincijskome hotelu.”¹⁸

[Aki autisztikus módon húzódik felfújtt tradicionalizmusának páncélja mögé, szükségszerűen létrehozza a közép-szer frusztrációját és agresszióját. Ám aki sznobként utánozza az ún. Európa már régóta hiteltelenné vált útját és kultúráját, úgy érzi magát, mint egy szófogadó kiszolgáló az elhagyott provinciális hotelben.]

A történelem gumibotjának melyik vége?

A kelet-európai rendszerváltások előtt az írók még úgy beszéltek Közép-Európáról, mint definiálhatatlan közös szellemi világról. Danilo Kiš ezt a különbségeket, az ellentmondásokat, a történelmi feszültségeket világaként mutatja be a *Varijacije na srednjoevropske teme* [*Variációk közép-európai témákra*] című esszéjében. Ugyanakkor azt is jelzi egy másik írásában, a *Homo poeticus, uprkos svemu* [*Homo poeticus, mindenek ellenére*] címűben, hogy az író számára a közép-európaiság bélyege sztereotip elvárásokat támaszt. Gondoljunk csak bele, hogy a legutóbbi balkáni háború milyen mértékben keltette fel a figyelmet az exjugoszláv írók művei iránt, akkor is, ha olykor háborús konjunktúra-irodalomról volt szó. Természetesen, provincializmus lenne tagadni a geokulturális környezet problémavilágát, s csak az esztétika kérdéseivel foglalkozni. Valójában le sem lehet tagadni a környezet hatásait, Losonczi Alpar azt írja a *Európa-dimenziók* című kötetének előszavában, hogy: „A béke hiányának, félháborúk, népi-írtások árnyékában élni viszonylagosan hosszabb ideig, azt jelenti, hogy bizonyos érzékek kifinomulnak, mások meg tompulnak.”¹⁹ Ám Kiš arra hívja fel a figyelmet, hogy egy kelet-közép-európai írónak mindig gyanúval kell kezelnie a ráaggatott politikai sztereotípiákat. És ez sohasem volt aktuálisabb probléma, mint most, amikor a rendszerváltások után Közép-Európa utópiája a diktatúrákkal szembeni intellektuális ellenállás múzeumi darabja lett. A már idézett Žarko Paić egy másik tanulmányában az eltűnt közép-európai utópiáról értekezve azt állítja, hogy:

„To je sudbina postpovijesne dosade. Ali ne tek Srednje Europe, nego uopće svijeta bez utopijskih vrtova nade. Sve je danas samo gola globalitarna proza. Ona je hiperrealistična zato što je globalizacija dovršen distopijski svijet. Tek sada uistinu ima mejsta za »realnu nostalgiju«. Ali one uzvišene i istodobno cinične sablasti čije prizivanje označava posljednji trenutak spasonosne katarze, koja nas oslobađa svih iluzija.”²⁰

[Ez a történelem vége utáni unalom sorsa. Ám nemcsak Közép-Európában, hanem általában az utópisztikus reménykertek nélküli világban. Mára minden csupasz globalitárius próza lett. Azért hiperrealisztikus, mert a globalizáció befejezett disztópiás világgá vált. Éppen most nyílt meg a lehetőség a „reális nosztalgia” számára. Ám ez egyszerre fenséges és cinikus kísértet, melynek megidézése a megváltó katarzis utolsó pillanatát jelzi, hogy felszabadítson minden illúziótól.]

Kérdéses, a terrorháború, az „illiberális demokráciák” és az orosz–ukrán válság árnyékában valóban beszélhetünk-e a fukuyamai történelem végéről? Az nem pusztán egy újabb intellektuális illúzió, amire rácsap a történelem gumibotja?

Az egykori Jugoszláviában szubverzív csoportosulás, mára a piactér ellentmondásaiból élő Laibach legutóbbi lemezén a széthulló Európát vizionálta. Beszéd a zeneszám dalszövege:

„In the absence of war
We are questioning peace
In the absence of God
We all pray to police
Oceans of people
Oceans of souls
[...]
Europe is falling apart”
(*Eurovision*)

Ehhez a sötét látomáshoz annyit tennék hozzá, hogy az európai széthullást egy újralétesülés, újraépülés követte mindig is. Nietzsche szerint abba, ami pusztul, bele kell rúgni. A magam részéről különbséget tennék Európa szellemi tartaléka és az elvtelen neoliborális kapitalizmus pestise között. Addig, amíg ott az Európa egyetemes archetípusa, nem kérdés, mit kell mértékletességhez szoktatni. Ám az korántsem mindegy, hogy a mi életünkben minek az elsorvadását fogjuk megtapasztalni. Mert Európa nem a jövőnk, hanem a jelenünk – ezzel a slágeres közhellyel zárjuk a gondolatmenetünket. ■ ■ ■

Orcsik Roland: 1975-ben született Óbecsén. 1992 óta Szegeden él. Kötetei a Kalligramnál: *Mahler letöltve* (2011), *Harmadolás* (2015).

JEGYZETEK

- Jelen írás a Szerbiai PEN Központ, a Vajdasági Kulturális Intézet és az Újvidéki Egyetem Bölcsészka által szervezett *Europe: a story (un)told* című konferencián elhangzott előadás írott változata.
- Friedrich Nietzsche: *Virradat. Gondolatok az erkölcsi előítéletekről*, Ford. Romhányi Török Gábor, Holnap, Bp., 2000, 164.
- Vö. Mészöly Miklós: *Pattern és izoláció*, In: M. M.: *A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 2006, 67.
- Czesław Miłosz: *Családias Európa*, a részlet Mihályi Zsuzsa fordítása, Kalligram, Pozsony, 2011, 28.
- Bojtár Endre fordítása, Miłosz: i. m. 64.
- William Blake: *Europe: a prophecy*, In: *The Works of William Blake*, Wordsworth edition Ltd., 1994, 227.
- Európa: jóvendülés*, In: *William Blake versei*, a prófécia Weöres Sándor fordítása, Vél. és a jegyzeteket összeállította: Szenci Miklós, Európa, Bp., 1977, 184.
- Aleš Debeljak: *Európa európaiak nélkül*, Ford. Gállos Orsolya, Napkút, Bp., 2006, 179.
- Hamvas Béla: *Politika helyett misztika*, In: *Hamvas Béla művei 15.*, Medio, Bp., é. n., 245.
- Bibó István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*, In: B. I.: *Válogatott tanulmányok*, Vél. Huszár Tibor, Corvina, Bp., 2004, 186.
- E. M. Cioran: *Egy kifulladás civilizációról*, In: E. M. C.: *A létezés kísértése*, Ford. Fázsy Anikó, Nagyvilág, Bp., 2008, 28.
- A krisztusi archetípusról bővebben lásd: C. G. Jung: *Aión*, Ford. Viola József, Akadémiai, Bp., 1993, 41–69.
- Szent Biblia. Új Testamentum*, Ford. Károli Gáspár, Magyar Biblia-Tanács, Bp., 1991, 77.
- Slavoj Žižek: *A törekeny abszolútum*, Ford. Hogyinszky Éva, Molnár D. Tamás, Typotex, Bp., 2011, 225.
- Földényi F. László: *Európa belső hídjai*, In: F. F. L.: *Az ész álma*, Kalligram, Pozsony, 2008, 21.
- Radomir Konstantinović: *Filosofija palanke*, Nolit, Beograd, 1991, 9.
- Radomir Konstantinović: *A vidék filozófiája*, Ford. Radics Viktória, Forum–Kijarat, Újvidék–Bp., 2001, 8.
- Žarko Paić: *Mi, s rubova Europe. Sumorni jezik i „slavenska duša”*, Tema 2014/1–2., 25.
- Losonczi Alpár: *Európa-dimenziók*, Forum, Újvidék, 2002, 9.
- Žarko Paić: *Kad sablast više nema zavičaja. Nestanak Srednje Europe kao utopije*, In: Ž. P.: *Traume razlika*, Meandar, Zagreb, 2007, 179.